

УДК 81'276(811.112.2/811.511.141)

Ilona Lechner*^{ORCID}

NÉMET ÉS MAGYAR NYELVŰ IDIÓMÁK KONTRASZTÍV VIZSGÁLATA

A tanulmány tárgya a figuratív jelentés vizsgálata a magyar és a német nyelvben. A kutatás elméleti keretét a kognitív nyelvészeti jelentésfelfogás szolgáltatja, mely szerint az absztrakt jelentés mindig figuratív módon jut kifejezésre egy másik nyelvben. A kutatás során olyan magyar és német nyelvű idiómákat elemzünk, amelyek AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS) fogalmi metafora nyelvi manifesztációi. A vizsgálat arra irányul, hogy alátámasszuk a feltételezést, mely szerint bármely nyelvben az elvont jelentés csak átvitt (figuratív) jelentéssel fejezhető ki.

Kulcsszavak: kognitív nyelvészet; fogalmi metafora; 'idő' fogalma; idióma; figuratív jelentés.

Lechner Ilona. Constructive analysis of German and Hungarian idioms.

The subject of the study is the examination of figurative meaning in Hungarian and German. In the present study, I present the interpretation of figurative meaning within the theoretical framework of cognitive linguistics by analysing idiomatic expressions in Hungarian and German on the example of the concept of 'time'. In this contrastive research, I primarily look for the answer to how ordinary people use cognitive tools to grasp intangible abstract concepts such as 'time' and what connections can be observed between literal and figurative meaning.

The examined Hungarian and German idioms are the linguistic manifestations of the conceptual metaphor TIME IS MONEY (VALUABLE RESOURCE). The study aims to support the assumption that in any language an abstract meaning can only be expressed with a figurative meaning.

Time is an abstract concept that is present in the everyday language use of all people. The expressions time passes, the time is here, my time has come, it takes a lot of time – to mention just a few, have become so conventionalized in our language that we take their meaning literally. Nonetheless, they are based on conventional conceptual metaphors that we use to make the concept of time more tangible to ourselves. The linguistic manifestations of these conceptual metaphors are created and understood without any mental strain.

In the first stage of the research, I searched for possible German equivalents of Hungarian expressions, and then I used Internet search engines and idiom and monolingual dictionaries to select the most frequently used equivalent in German. As a next step, I examined 1) the word form, 2) the literal meaning, 3) the figurative meaning, and 4) the conceptual metaphor of idioms in both languages, which were either been identical or different. Because they are different languages, the word forms are inherently different. At the end of the study, I compared the formed patterns from which I drew conclusions, which support that figurative meaning is figurative in another language as well.

Keywords: cognitive linguistics; conceptual metaphor; 'time'; idiom; figurative meaning.

1. Bevezetés

A jelentés mibenléte több mint két évezrede tárgya a tudomány legkülönbözőbb diszciplínáinak. Már az ókor nagy filozófusai is foglalkoztak a jelentés definiálásával, és azóta is újra és újra visszatérő kérdés a nyelvészek, filozófusok között, hogy mi az a jelentés. Mindeztől azonban nem sikerült egy mindenki által elfogadható és kielégítő magyarázatot adni a jelentés fogalmának meghatározására. A szavak szemantikai szerkezete, valamint a szavak jelentésének konceptualizálása mai napig a nyelv egyik legtitokzatosabb területe [Banázerowski 2000, 217 o.].

Jelen tanulmányban a kognitív nyelvészet elméleti keretein belül mutatjuk be a figuratív jelentés értelmezését az 'idő' fogalom példáján magyar és német nyelvű idiomatikus kifejezéseket elemezve. A kontrasztív vizsgálat során elsősorban arra

* Ilona Lechner, PhD (linguistics), docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász, Ukrajna); e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua.

keressük a választ, hogy a hétköznapi emberek hogyan, milyen kognitív eszközök segítségével ragadnak meg olyan megfoghatatlan absztrakt fogalmakat, mint például az idő, illetve, hogy milyen összefüggések figyelhetők meg a szó szerinti és a figuratív jelentés között.

Kövecses [Kövecses 2005b; Kövecses, Benczes 2010] kutatási eredményeit felhasználva, azokra alapozott további vizsgálatot végezve kívánjuk alátámasztani a feltételezést, mely szerint „bármely nyelvben az elvont jelentés csak átvitt (figuratív) jelentéssel fejezhető ki [Kövecses, Benczes 2010, 124 o.].

2. A jelentés mibenléte

Az objektivisták (nyelvészeti strukturalizmus) és az experiencialisták (nyelvészeti kognitívizmus) különböző filozófia elvekre alapozott nézeteit illetően éles eltérések figyelhetők meg többek között a nyelv, a kategorizáció folyamata, és a jelentés meghatározása terén. A továbbiakban elsősorban a jelentés fogalmát érintő elméletek különbözőségét világítjuk meg.

2.1. Hagyományos megközelítés

A strukturalisták több lehetséges definíciót adnak meg a jelentés fogalmára, amelyek a nyelvről alkotott elméletükből vezethetők le, mely szerint a nyelv elemek autonóm rendszere, amelyben az elemek szintagmatikus és paradigmikus kapcsolatokban vesznek részt. A jelentés tehát nem más, mint (1) gondolat, (2) tárgy, tárgyak összessége, (3) a jelentés azonos egy kifejezés parafrázisainak összességével, (4) a kifejezések közötti reláció, (5) egyforma jelentésű kifejezések közös eleme [Bančzerowski 2009, 259 o.]. A definíciók következtetéseként megállapíthatjuk, hogy a jelentés az objektivisták szerint valójában a szimbólumok és a világ fogalmai/tárgyai közötti reláció, ami meghatározható szükséges és elégséges feltételek/tulajdonságok alapján [Kövecses, Benczes 2010, 18 o.].

Hagyományos értelemben megkülönböztetünk szó szerint, vagyis konkrét, valamint elvont, azaz figuratív jelentést. Ez alapján tehát a *könyvet* csak *könyvnek* nevezhetjük, nem pedig például *a tudás forrásának*, a *boldog ember érzelmeit* pedig csak figuratív kifejezésekkel, mint például *a fellegekben jár, úszott a boldogságban*, fejezhetjük ki.

A figuratív és szó szerinti jelentés viszonyáról azt vallják, hogy az előzőt alkothatja az utóbbi, valamint hogy a figuratív kifejezést szó szerintiként értjük meg. A figuratív jelentés eléréséről különböző modellek születtek, amelyeket Schnell [2006] összefoglalása alapján mutatunk be. Searle [1979] megalkotta az ún. „idiomalista hipotézis” elméletét, amelynek lényege, hogy a figuratív kifejezés értelmezési folyamata kétlépcsős, ami azt jelenti, hogy első lépésben a szó szerinti jelentést hívjuk le, majd ha az nem illik a szövegkörnyezetbe, akkor folyamodunk a figuratív jelentéshez. Ez azt a következtetést vonja maga után, hogy az idiomatikus kifejezések megértése több időt vesz igénybe, mint a konkrét jelentéssel bíró kifejezéseké. Mivel ezt a tényt az értelmezés során mért reakcióidőt vizsgáló kísérletek eredményei cáfolták, Swinney, Cutler [1979] azt állították, hogy a szó szerinti és figuratív jelentést is azonos módon tároljuk, amiből az következik, hogy egy idióma hallatán mindkét jelentés egyszerre aktiválódik, majd kiválasztásra kerül a kontextusnak megfelelő jelentés (lexikai reprezentációs hipotézis). Az elmélet létjogosultságát Gibbs [1984] kétségbe vonja a „közvetlen hozzáférés modelljével” [Schnell 2006, 114–116 o.], amelynek lényegét a következő alfejezetben részletesebben kifejtjük.

2.2. A kognitív nyelvészet érvelése

A kognitív nyelvészeti irányzat követői a nyelvről holisztikusan gondolkodnak, és központi jelentőségűnek tartják az emberi tapasztalatokat, az emberi megismerés

folyamatát. A jelentés valójában azonos a konceptualizációval. Kiemelik a jelentés szubjektív jellegét, ami arra utal, hogy az emberek különböző módon értelmezhetik az objektív valóságot. A jelentés tehát nem azonos a fogalmi tartományok összességével, hanem függ a konceptualizáció mikéntjétől is. Az értelmezési folyamatban központi szerepet játszanak a testi tapasztalatok, a kulturális tényezők, a kontextuális hatások.

Visszatérve Gibbs [1984] elméletére visszatérve meg kell jegyeznünk, hogy véleménye szerint a figuratív kifejezés értelmezése semmivel sem nehezebb, és nem igényel több időt, mint a szó szerinti jelentésfeldolgozás. Megállapítja, hogy a konceptualizáció eleve metaforikus jellegű, tehát a nem szó szerinti jelentés nem feltételezi a szó szerinti értelmezés elsődlegességét, hangsúlyozza azonban a kontextus és a világról birtokolt ismeretünk fontosságát [Nemesi 2006, 37–38 o.].

A kognitív nyelvészek tehát kísérletekkel igyekeztek igazolni állításukat, mégpedig, hogy

- az elvont jelentést csak a figuratív jelentés alkothatja,
- a figuratív és absztrakt jelentést nem szó szerintiként értjük,

– egy adott nyelv figuratív, elvont nyelvezetét csak figuratív, elvont kifejezésekkel lehet egy másik nyelvben kifejezni [Kövecses, Benczes 2010, 116 o.]. A nyelvünkben létező olyan szavak jelentését, amelyeket szó szerintinek gondolunk, de elvont fogalmakra vonatkoznak, mint például a *szerelem*, *idő*, *élet*, *düh*, *boldogság*, *szomorúság* stb. olyan kognitív folyamatok által értjük meg, mint például a fogalmi metafora vagy metonímia. Banćzerowski [2000] megfogalmazásában „a metafora olyan eszköze az embernek, amely lehetővé teszi bizonyos absztrakt cselekvések és tartalmuk konkrét módon történő kifejezését. A metaforának köszönhetően az ember jobban felfogja azt, amit képtelen teljes egészében megérteni, nevezetesen az érzelmeket, az értékeket, a pszichikai folyamatokat” [Banćzerowski 2000, 322 o.]. A metaforikus leképezések rendszerében az absztrakt fogalom (cél tartomány) bizonyos elemi kivetítődnek a konkrétabb (forrástartomány) fogalom megfelelő elemeire, ami ezáltal hozzáférést biztosít az elvont fogalomhoz, így segítve annak megérését. Nyelvtörténeti kutatások bizonyítják, hogy a konvencionális fogalmi metaforáink és metonimiáink nyelvtörténeti korokkal korábban is léteztek, és azokra, nem pedig szó szerinti jelentésre épülve jöttek létre a mai jelentések [Kövecses, Benczes 2010, 117 o.].

A megértési folyamatokat illetően különbséget kell tenni a megértés mint végeredmény és a beszéd közbeni folyamatos jelentés-feldolgozás között. A kognitivisták állításuk igazolására több kutatást is végeztek, többek között az IDŐ VÍZSZINTES/FÜGGŐLEGES metaforákat alkalmazva. Kísérleti eredmények igazolják, hogy a fogalmi metaforák erősen befolyásolják nemcsak a metaforikus nyelvi kifejezések megértési folyamatát, hanem a szó szerinti jelentés feldolgozásakor is segítséget nyújtanak [Kövecses, Benczes 2010, 118–119 o.]. Ezzel tehát megcáfolták a hagyományos nézet azon elképzelését, amely szerint a figuratív jelentést szó szerinti értelmezés feltételezi.

A következő kérdés, amelyre konkrétan a mi vizsgálatunk is irányul, hogy egy figuratív kifejezést egy másik nyelven lehet-e szó szerintiként alkalmazni, vagy az absztrakt jelentés mindig figuratív módon jut kifejezésre egy másik nyelvben. A vita Searle [1979] elméletére vezethető vissza, aki azt állította, hogy mindegyik figuratív kifejezésnek van parafrázisa, vagyis szó szerinti átírata [Kövecses, Benczes 2010, 120 o.]. A kutatásokban absztrakt fogalmak (például 'szerelem', 'idő') metaforikus nyelvi kifejezéseit fordították egyik nyelvről a másikra (pl. angolról magyarra), majd egybevetették azokat 4 szempont alapján: szóalak, szó szerinti jelentés, figuratív jelentés, fogalmi metafora, amire a metaforikus nyelvi kifejezés épül. Kövecses

[2005b] vizsgálatának eredménye az volt, hogy az angol-magyar nyelvek viszonylatában AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS) fogalmi metafora nyelvi kifejezéseire vonatkoztatva előfordult, hogy a szó szerinti jelentés vagy a fogalmi metafora eltért, de a figuratív jelentés minden esetben ugyanaz volt [Kövecses 2005b, 140 o]. Előfordulhatnak persze esetek, amikor a figuratív jelentés is eltér, de kétséges, hogy azok a példák a mindennapi nyelvhasználathoz sorolhatók.

3. Az 'idő' fogalmának konceptualizációja

Az idő egy olyan absztrakt fogalom, ami minden ember mindennapi nyelvhasználatában jelen van. A *telik az idő, itt az idő, eljött az én időm, sok időbe kerül* kifejezések, hogy csak néhányat említsünk, olyan szinten konvencionálálódtak nyelvünkben, hogy jelentésüket szó szerintinek érzékeljük. Ettől függetlenül konvencionális fogalmi metaforákra épülnek, amelyek segítségével megpróbáljuk megfoghatóbbá tenni magunk számára az időfogalmat. E fogalmi metaforák nyelvi manifesztációit minden szellemi megterhelés nélkül alkotjuk és értjük meg.

Lakoff, Turner [1989] *More than Cool Reason* című művükben összegyűjtötték azokat a konvencionális és újszerű metaforákat, amelyek segítik a fogalom konceptualizálását. A következő táblázatban a teljesség igénye nélkül ezek közül sorolunk fel néhányat nyelvi példával. Mivel az idő fogalma, az idő múlása fogalmi rendszerünkben szoros összefüggésben áll az élet és halál fogalmakkal (az idő múlása az élet kezdetétől a halál felé halad), ezért a nyelvi példákban gyakran előfordulnak ezek a fogalmak.

1. táblázat Az idő fogalmi metaforái [Lakoff, Turner 1989, 35–48 o.]

Fogalmi metafora	Metaforikus nyelvi kifejezés (példa jelleggel) ¹
AZ IDŐ EGY TOLVAJ/RABLÓ	Az évek elrabolták fiatalságomat.
AZ IDŐ EGY VÁLTOZTATÓ	Az idő majd megoldja.
AZ IDŐ EGY BARÁT / ELLENSEG	„Az idő jó barát azok számára, akik az igazság és a tisztesség alapján cselekszenek, és halálos ellensége mindazoknak, akik nem így gondolkodnak, bár a büntetés vagy jutalom gyakorta lassan érkezik.” <i>Napoleon Hill</i>
AZ IDŐ ROMBOLO	Az idő mindent tönkretesz.
AZ IDŐ ÉRTÉKELŐ	Majd az idő megmutatja, hogy jól döntöttünk-e.
AZ IDŐ MOZGÓ TÁRGY (AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA)	Közeledik a Karácsony.
AZ IDŐ MÚLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA	Közeledünk az év végéhez
AZ IDŐ EGY TARTÁLY	Telik az idő.
AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS)	Nem pazarold ilyesmire az idődet!
AZ IDŐ EGY KÖNYV	„Aki a jövőben akar olvasni, annak a múltban kell lapozgatnia.” <i>André Malraux</i>
AZ IDŐ MÚLÁSA EGY KERÉK FORGÁSA	„Az idő kerekét visszaforgatni mindig kockázatos próbálkozás, amely még a legjobb esetben sem sikerül teljesen.” <i>Bengt Danielsson</i>
AZ IDŐ ÁR(ADAT)	„... Telnek a napok, és mi csak sodródunk velük, néha megdöbbenve, hogy még mindig élünk.” <i>Michelle Richmond</i>
AZ IDŐ ISKOLA	Az idő egy iskola, amelyben tanulunk.
AZ IDŐ AJÁNDÉK	Kapott néhány napot ajándékba az élettől.
AZ IDŐ EGY BÖRTÖN	Az idő rabságában élünk.
AZ IDŐ EGY GYÓGYÍTÓ	Az idő minden sebet begyógyít.

¹ A példák nem csak a műből származnak, idézetek forrás: www.citatum.hu

A vizsgálatunk alapját képező AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS) fogalmi metafora három almetaforára bontható:

– AZ IDŐ PÉNZ, Amelyet meg lehet nyerni és el lehet veszíteni.

– AZ IDŐ KORLÁTOZOTT ERŐFORRÁS, amiben főleg az idő korlátozottságát hangsúlyozzuk, valamint hogy szenvedhetünk időhiányban, de lehet túl sok (szabad)időnk is. Ahhoz, hogy valamit megtegyünk, időre van szükségünk, de a rendelkezésre álló korlátozott mennyiségű időnkkel megfelelő módon kell gazdálkodni, akár csak a pénz esetében. Az emberek mindig többet szeretnének ebből az erőforrásból, tehát mint a pénzből, úgy időből is.

– AZ IDŐ ÉRTÉKES TULAJDON, ebben a metaforában is szerepet játszik a korlátozottság, de inkább az idő értéke áll a középpontban. Ha időt pocskolunk valamilyen haszontalan dologra, akkor annak negatív következményei vannak. Az elvesztegetett időt igyekszünk visszaszerezni [Meinke 2003, 40–41 o.].

E fogalmi metafora nyelvi megnyilvánulásai alapján a következő leképezési rendszert állíthatjuk össze:

Forrástartomány: PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS)		Céltartomány: IDŐ
a pénz korlátozottsága	→	az rendelkezésre álló idő korlátozottsága
a pénz értéke	→	az idő értéke
a pénz tulajdonosa	→	az ember, akinek van ideje
a pénz megszerzése	→	idő nyérése
a pénz elköltése (hasztalan dolgokra)	→	az idő elvesztegetése
valaki jól gazdálkodni a pénzzel	→	az idő ésszerű beosztása
a pénz befektetése	→	idő ráfordítása valamilyen célra
pénztelenség	→	kifut az időből

4. A vizsgálatról

4.1. A vizsgálat tárgya és menete

Kövecses [2005] kutatása során a Lakoff [1980] által összegyűjtött metaforikus nyelvi kifejezéseket fordította le magyar nyelvre. Ezeket a metaforikus nyelvi kifejezéseket használtuk fel alapként a kutatás során, kivéve egy kifejezést (*Mivel/hogyan töltöd az idődet mostanában? – 'Womit/wie verbringst du heutzutage deine Zeit?'*), mégpedig abból a megfontolásból, hogy ez mindkét nyelvben AZ IDŐ EGY TARTÁLY fogalmi metafora nyelvi kifejezése, nem pedig az általunk vizsgált fogalmi metaforáé. A magyar nyelvű kifejezéseknek kerestem meg a lehetséges német megfelelőit, majd internetes keresőprogramok és idióma-², valamint egynyelvű szótár³ segítségével választottam ki a leggyakrabban használt kifejezést. Ezek után megvizsgáltam a kifejezések 1) szóalakját, 2) szó szerinti jelentését, 3) figuratív jelentését és a 4) fogalmi metaforát, amelyek lehettek azonosak és eltérőek a különböző nyelvekben. Mivel különböző idegen nyelvekről van szó, a szóalak értelemszerűen eltérő. A vizsgálat végén összevettem a kialakult mintákat, amelyek alapján levonhatjuk a következtetéseket, ami vagy alátámasztja, hogy a figuratív jelentés egy másik nyelven is figuratív, vagy megcáfolja azt.

4.2. Vizsgálati eredmények

² Elektronikusan elérhető: <http://www.redensarten-index.de>

³ Elektronikusan elérhető: <http://www.duden.de>

4.2.1. Összehasonlítás magyar-német vonatkozásban.

A vizsgálat során a magyar kifejezésből indultam ki. Ezeket vetettem egybe a német megfelelőikkel. A szó szerinti jelentés meghatározásakor a következő rövidítéseket használtam: ART= névelő, PRON= névmás, PERS = személy, POSS = birtokos eset, ACC = tárgyeset, PART = igekötő, PRÄP= rag/elöljárószó, INST = eszköz, CONJ = kötőszó, DAT = részes eset, INF = főnévi igenév, IMP = felszólító mód, LOC = hely, COND = feltételes mód, PURP = cél, TEMP= idő, PAST= múlt idő, REFL= visszaható.

AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS)

(1) Pazarlod/ pocsékolod az időmet.

Du verschwendest meine Zeit.

PRON-2. PERS pazarlod PRON-POSS-1. PERS idő.

A német mondat jelentése tehát teljes mértékben megegyezik a magyar változattal, a magyar *pazarol* ige német megfelelőjének '*verschwenden*' ugyanaz a szó szerinti jelentése, csakúgy mint a központi jelentőségű *idő* ('*Zeit*') főnév esetében. A figuratív jelentés is azonos, hiszen mindkét nyelvben arra utalunk, hogy az a bizonyos személy haszontalan dolog miatt tart fel, és én nem tudok hasznos dolgokkal foglalkozni. Az alapul szolgáló fogalmi metafora is azonos, mindkét esetben az AZ IDŐ ÉRTÉKES TULAJDON metaforáról van szó. A minta tehát: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(2) Ezzel a szerkentyűvel sok időt spórolhatsz / takaríthatsz meg.

Mit dieses Gerät kannst du Zeit sparen.

PRÄP-INST ez-DAT szerkentyű tud-2.PERS PRON-2. PERS idő spórolni.

Az előző példához hasonlóan a szó szerinti fordítás a német mondat szintaktikai és morfológiai különbségeit leszámítva azonos a magyar kifejezéssel. Tehát az időt meg lehet spórolni, csakúgy mint a pénzt, vagy bármi más értékes tulajdont. A minta: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(3) a) Nincs időm a számodra.

Ich habe keine Zeit für dich.

PRON-1. PERS van nem idő-ACC te-LOC.

b) Nem tudok időt szakítani rád.

Ich kann keine Zeit für dich erübrigen.

PRON-1.PERS tud-1.PERS nem idő-ACC te-LOC/PURP félretenni.

Az két magyar, értelmileg azonos kifejezésnek a német nyelvben is megtalálható a megfelelője. A (3a) példa esetén egyszerű a minta, hiszen az '*idő*' egy tulajdon, ami vagy van, vagy nincs, tehát a minta: *eltérő, azonos, azonos, azonos*. A (3b) példamondat azonban kicsit problémásabb. Először is le kell szögeznünk, hogy a kifejezés az idő EGY MASSZÍV TÁRGY fogalmi metaforára épül a magyarban, de mégsem hagytam ki az elemzésből, mivel a figuratív jelentése megegyezik a (3a) mondatéval. A német megfelelő fogalmi metaforája viszont megegyezik az általunk vizsgálttal. Bár szó szerinti jelentésük eltér a két nyelvben, ugyanis a magyar szakít, míg a német félretesz, de a figuratív jelentés ugyanaz, hiszen ha időt tesztek félre valamilyen céllal, akkor szabaddá teszem magam arra az időre, vagyis tudok időt szakítani valamire/valakire. A minta tehát: *eltérő, eltérő, azonos, eltérő*.

(4) A defekt egy órámba került.

Die Panne kostete eine Stunde.

A defekt kerül-PAST egy óra-ACC.

(5) Sok időt fektettem abba a nöbe (belé).

Ich habe viel Zeit in sie investiert.

PRON-1.PERS sok idő befektet-PAST ő-LOC

A (4) és (5) példamondatokat nehézség nélkül le lehet fordítani németre, az eredmény minden szempontból megegyezik a kiinduló mondatokkal. A *kerül vmibe* ige német megfelelője *'kosten etwas'*, míg a *befektet* igét németül az *'investieren'* igével fejezhetem ki. Így hát a minta mindkét esetben: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(6) a) Nincs vesztegetni való időm.

Ich habe keine Zeit zu vergeuden.

PRON-1.PERS birtokol-1.PERS nem idő-ACC KONJ-PURP
elfecsérelni/elpazarolni.

b) Nincs rá fölösleges időm.

Ich habe dafür keine überflüssige Zeit.

PRON-1.PERS birtokol-1.PERS az-LOC nem fölösleges idő-ACC.

A (6a) példamondatban lévő ige *vergeuden* (*'pocsékol, pazarol'*), szó szerinti jelentése eltérő a magyartól, de az *Zeit* (*'idő'*) főnévvel kapcsolatban ugyanazt jelenti, mint az *időt veszteget* kifejezés. Akinek ugyanis nincs ideje, amit elpocsékolhatna, annak nincs vesztegetni való ideje. Tehát a figuratív jelentés jelen kifejezés esetében is megegyezik. A minta tehát: *eltérő, eltérő, azonos, azonos*. A (6b) példamondat viszont problémamentesen fordítható németre, a minta: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(7) Kifutsz az időből.

Dir rennt die Zeit davon.

Te-DAT fut az idő el-PART.

Ennek a példamondatnak nemcsak a szó szerinti jelentése nem ugyanaz a németben, mint a magyarban, de még a fogalmi metafora sem, amire visszavezethető a kifejezés. A német mondatban ugyanis az idő fut el a személytől, nem a személy fut ki az időből. Vagyis a német mondatban AZ IDŐ MOZGÓ TÁRGY metafora található. A figuratív jelentés viszont ugyanaz, hiszen mindkét mondat lényege, hogy már nincs rendelkezésre álló ideje. A minta: *eltérő, eltérő, azonos, eltérő*.

(8) Be kell osztanod az idődet.

Du musst dir deine Zeit einteilen.

PRON-2.PERS kell te-REFL PRON-2.PERS-POSS idő-ACC- beosztani.

(9) Nem használsz ki jól az idődet.

Du nutzt deine Zeit nicht gut.

Te használ-2.PERS PRON-2.PERS-POSS idő-ACC nem jól.

(10) Sok időt elvesztettem azzal, hogy megbetegedtem.

Ich habe viel Zeit verloren, als ich krank war.

Én sok idő-ACC veszíteni-1.PERS-PAST, KONJ-TEMP én beteg lenni-1.PERS-PAST

(11) Hagyj egy kis időt a pingpongra.

Lass dir Zeit für das Pingpong.

Hagy-IMP te-REFL-PRON idő-ACC PRÄP-LOC /PURP ping-pong.

A (8)-(11) mondatok elemzését egybevonám, mivel mindhárom mondatot szó szerint lehet fordítani magyarról németre, leszámítva, hogy a (8) mondat magyar változatában csak odaértjük a visszaható névmást részes esetben, vagyis *be kell osztanod az idődet (magadnak)*, míg a német mondatban egy explicit kifejezésre kerül *'du musst dir deine Zeit einteilen'*. A mondat szerkezetben lévő különbségektől eltekintve a minta mindhárom esetben: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(12) a) Megéri ez neked a fáradság/vesződséget?

Ist es der Mühe wert?

Van az te-DAT a fáradság/vesződség értékes?

b) Megéri a beléfektetett idődet?

Ist es die investierte Zeit wert?

Van ez a befektetett idő értékes?

A (12a) példamondat olyan szempontból érdekes, hogy az eredeti angol kifejezés, *Is that worth your time?*, németre ugyanúgy, mint magyarra az *idő* szóval nem fordítható. Ehelyett használjuk mindkét nyelvben a *fáradtság/vesződség* szavakat, ami egy nominalizáció eredménye. A minta jelen esetben: *eltérő, azonos, azonos, azonos*. Ha a (12b) mondatban az *idő* ('Zeit') főnevet egy jelzővel látjuk el, akkor használhatjuk a *megéri* ('ist wert') állítmánnyal együtt. A minta viszont jelen esetben sem változik, a (12a)-hoz hasonlóan: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(13) Sok időd maradt még?

Hast du noch Zeit übrig?

Birtokol-2.PERS te még idő-ACC megmaradt.

Ennek a mondatnak a szó szerinti átírata furcsán hangzik, de valójában ugyanazt jelenti mind szó szerint, mint figuratív értelemben, mint a magyar kifejezés. Tehát, ha még van megmaradva ideje valakinek, akkor még van ideje. Eszerint a minta: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

(14) Minden nap ajándék számára.

a) Jeder Tag ist ein Geschenk für ihn.

Minden nap van egy ajándék ő-DAT.

b) Er lebt von geliehener Zeit.

PRON-3.PERS él-3.PERS PRÄP-LOC idő.

A (14a) mondatban semmi különlegesség nincs, egyszerű fordítással eljutottunk a német megfelelőhöz. A minta már szinte megszokott: *eltérő, azonos, azonos, azonos*. Az érdekesség a (14b) mondatban rejlik. Az eredeti angol kifejezés (*He's living on borrowed time*) magyar megfelelője ('Kölcsönvelt / hitelbe kapott időből él') nem helytálló. A németben viszont a (14) példamondat figuratív jelentése akár a (14b) mondattal is kifejezhető. A fogalmi metafora viszont ugyanaz, hiszen a (14a) mondatban, AZ IDŐ AJÁNDÉK, ami lehet akár értékes tulajdon is, míg a (14b) mondatban AZ IDŐ PÉNZ fogalmi metafora fedezhető fel. Ugyanazon fogalmi metafora különböző almetaforáiról van szó (ld. 3. fejezet). Ebben az esetben a kialakult minta: *eltérő, eltérő, azonos, azonos*.

(15) Köszönöm, hogy időt szánt rám.

a) Danke, dass Sie sich für mich Zeit genommen haben.

Megköszön-1.PERS, hogy Ön PRON-REFL PRÄP-LOC /PURP én-ACC idő-ACC vesz-PAST.

b) Danke Ihnen für Ihre Zeit.

Megköszön-1.PERS Ön-DAT PRÄP-PURP ön-POSS idő-ACC.

A (15) kifejezés elemzésekor is hasonló probléma lép fel, mint az előző esetében. A (15a) példamondatban a szó szerinti jelentés látszólag nem egyezik meg, de ha végiggondoljuk, hogy ha valaki időt szán valakire, akkor veszi a fáradtságot, és például meghallgatja a másikat, valószínűsíthető, hogy a német mondatban innen ered a *vesz* ('nehmen') ige használata. A figuratív jelentést és a metaforát ez persze nem befolyásolja, a minta: *eltérő, azonos, azonos, azonos*. A (15b) mondat valójában az angol *Thank you for your time* kifejezés tükörfordítása, magyar tükörfordítását viszont, amely szerint 'Köszönöm az idejét' nem használjuk. Ez azonban a 'köszönöm', valamint német megfelelőjére 'danke' vonatkoztatva nem változtatja meg a mintát, ami nem más, mint: *eltérő, azonos, azonos, azonos*.

5. Összegzés

A tanulmányban választ kaptunk kutatási kérdéseinkre, kognitív nyelvészeti szempontból számos példával alátámasztva sikerült megvilágítani az idő fogalmát. A vizsgálat eredményeképp tehát megállapíthatjuk, hogy alátámasztást nyert a hipotézis,

amely szerint a figuratív kifejezés egy másik nyelvben is absztrakt jelentésként jelenik meg. A táblázat (ld. 2. táblázat) számadatai igazolják, hogy a leggyakoribb minta szerint a szóalakot leszámítva minden szempontból azonosak a magyar és német metaforikus nyelvi kifejezések. Négy esetben fordult elő, hogy a szó szerinti jelentés eltért, és mindössze kétszer fordult elő a vizsgált korpuszon, hogy a kifejezés alapját képező fogalmi metafora eltérő volt.

2. táblázat A minták össze foglalása

<i>Minta: szóalak / szó szerinti jelentés / figuratív jelentés / metafora</i>	<i>Előfordulás száma</i>
eltérő, azonos, azonos, azonos	16
eltérő, eltérő, azonos, azonos	2
eltérő, eltérő, azonos, eltérő	2
eltérő, eltérő, eltérő, eltérő	0

Zárszóként kijelenthetjük, hogy magyar-német vonatkozásban AZ IDŐ PÉNZ (ÉRTÉKES ERŐFORRÁS) fogalmi metafora nyelvi manifesztációit illetően a figuratív jelentés minden esetben azonos volt. A megállapítás általánossá tételéhez viszont további nyelvek további metaforikus nyelvi kifejezéseit szükséges megvizsgálni.

IRODALOM

- Bančzerowski, J. (2000). *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest, 402 P.
- Bančzerowski, J. (2009). A nyelvészeti strukturalizmus és kognitívizmus tézisei és alapelvei. [In:] *Magyar Nyelvőr*, 133 (3), pp. 253–263.
- Gibbs, R. W., Jr. (1984). Literal meaning and psychological theory. [In:] *Cognitive Science*, 8, pp. 275–304.
- Kövecses, Z. (2005a). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, 280 P.
- Kövecses, Z. (2005b). *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge, 314 P.
- Kövecses, Z. és Benczes, R. (2010). *Kognitív nyelvészet*. Budapest, 256 P.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, 256 P.
- Lakoff, G. and Turner, M. (1989). *More than Cool Reason*. Press, Chicago, 237 P.
- Meinke, J. (2003). Die Metaphorisierung von Zeit bei Gabriel García Márquez aus der Sicht der kognitiv-linguistischen Metapherntheorie. Wissenschaftliche Hausarbeit. URL: <http://www.metaphorik.de/aufsätze/meinke.pdf> (letöltve 2018.03.10).
- Nemesi, A. L. (2006). Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérlentés. [In:] *Világosság* 2006/8-9-10, pp. 31–44. URL: <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00034/pdf/20070507213255.pdf> (letöltve 2020.12.12).
- Schnell, Zs. (2006). Metafora és Metaforareprezentáció – egy mentalista modell. [In:] *Világosság* 2006/8-9-10. pp. 111–128. URL: <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00034/pdf/20070507213650.pdf> (letöltve 2020.10.03).
- Searle, J. (1979). Metaphor. [In:] Orthony, A. (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge, pp. 99–123.
- Swinney, D. and Cutler, A. (1979). The access and processing of idiomatic expressions. [In:] *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18, pp. 523–534.

*Подано до редакції 29.03.2021 року
Прийнято до друку 25.04.2021 року*